

УДК 343.811:343.911

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

Анастасія ТЕРНАВСЬКА,

аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
старший інспектор відділу контролю за виконанням судових рішень управління
Державної кримінально-виконавчої служби України Центрального міжрегіонального управління
з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції

SUMMARY

In article on based statistical data of the State criminal-executive service of Ukraine investigated the current state of suicide among convicts in penal colonies of Ukraine. Calculated indicators characterizing dynamics and geography of suicide among the convicts, carried out the analysis places where convicts committed suicide most often, and how it was committed. Analysis of statistics in recent years shows that per 100 thousand people, the total number of suicides among convicts more than twice higher than the suicide rate among the population of Ukraine (70 cases among convicts against 21.2 cases among the population). Determined that the leading cause of death convicts confidence dominated mechanical asphyxia by hanging, due to its high percentage of mortality, affordability in terms of supervision of convicts, relativity painlessness and speed of the goal. It is marked tendency to constant rejuvenation of suicide among convicts in the penal colonies of Ukraine. The author highlights the main factors influencing the decision the convicts to commit suicide sentenced, namely isolation, mode of punishment, life imprisonment, and a second conviction of crime. Determined that in accordance with global trends in society as a whole and in penal institutions in particular, the distribution of special contingent commit suicide by sex significantly dominated by men. Analysis indicators of suicide among convicts in penal colonies of Ukraine in relation to the total mortality in the penitentiary institutions led to the conclusion that although the incidence of suicide among convicts in the penal colonies of Ukraine demonstrates the overall downward trend, the level of this negative phenomenon remains one of the highest among the penal colonies in the European Union, which requires organization and application of appropriate preventive measures.

Key words: penal colonies, convicts, suicide, level, dynamic.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі статистичних відомостей Державної кримінально-виконавчої служби України, досліджено сучасний стан суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. Розраховано показники, що характеризують динаміку і географію суїциду серед засуджених, аналіз місць, де найчастіше засудженими здійснювались самогубства, та способи його вчинення. Аналіз статистичних даних за останні роки свідчить, що в розрахунку на 100 тис. осіб загальна кількість самогубств серед засуджених більше ніж удвічі перевищує рівень самогубств серед населення в Україні (70 випадків серед засуджених проти 21,2 серед населення), такий показник є одним із найвищих серед пенітенціарних служб країн Європейського Союзу (далі – ЄС). Аналіз показників суїциду серед засуджених від загальної смертності в установах виконання покарань дозволив зробити висновок про те, що рівень негативного явища залишається одним з найвищих серед пенітенціарних служб країн Європейського Союзу, що потребує організації та застосування відповідних запобіжних заходів.

Ключові слова: виправні колонії, засуджений, суїцид, рівень, динаміка.

Постановка проблеми. Загалом проблема осмислення суїцидальної поведінки є вкрай актуальною і дотепер недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і у прикладному аспектах. Суїцид – деструктивний феномен людського буття, який відхиляється від прийнятих у суспільстві норм і стандартів, не схвалюється ним і викликає значний соціальний резонанс.

Не є виключенням і кримінально-виконавча система України, оскільки вона є частиною суспільства та відбиває наявні в ньому тенденції. Необхідно також зазначити, що: по-перше, суїцид у місцях позбавлення волі викликає різке негативне ставлення до системи виконання покарань взагалі; по-друге, негативно впливає на стабільне функціонування установ виконання покарань, морально-психологічну атмосферу, процес ресоціалізації засуджених і унеможливорює гарантування безпеки спецконтингенту, що є одним із основних обов'язків персоналу установ виконання покарань.

Отже, запобігання та профілактика суїциду серед засуджених у виправних колоніях України є одним із пріоритетних напрямів удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи держави.

Кримінологічним проблемам запобігання суїциду серед засуджених присвятили праці такі відомі вчені, як: Ю.В. Александров, Ю.М. Антонян, І.Г. Богатирьов, С.В. Бородін, Е.К. Волконська, М.Г. Дебольський, О.Г. Єрмолаєва, І.А. Матвєєва, М.П. Мелентьєв, О.С. Міхлін, О.М. Моховіков, В.В. Новіков, Г.О. Радов, В.В. Розанов, В.М. Синьов, О.В. Старков, В.В. Суліцький, А.П. Тищенко, В.О. Тихоненко, Г.Ф. Хохряков, Л.М. Шестопалова, Р.А. Шахманов та ін. Водночас відсутність в юридичній літературі досліджень спрямованих на з'ясування кримінологічної характеристики сучасного стану суїциду у виправних колоніях України зумовлює актуальність теми дослідження та необхідність проведення відповідного комплексного наукового пошуку.

Метою статті є дослідження сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України шляхом кримінологічного аналізу його рівня та динаміки, виявлення основних чинників, які впливають на зазначені показники.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, під час аналізу рівня суїциду серед засуджених необхідно звернути увагу на кількісні показники суїциду в установах виконання покарань (Таблиця 1).

Як видно з вищенаведеної таблиці, попередні чотири роки характеризувались сплеском випадків суїциду в установах виконання покарань. Так, якщо в період з 2008 р. по 2010 р. включно, та й раніше, щорічно реєструвалось 40–44 випадків суїциду, то починаючи з 2012 р. цей показник у середньому зріс на 28%. Завдяки злагодженим заходам, які було вжито керівництвом та персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України, у 2015 р. вдалося переламати негативну динаміку зростання кількості самогубств серед засуджених, що спостерігалась протягом останніх років.

Темпи зростання кількості суїциду серед засуджених, розраховані ланцюговим способом, відображають такі значення: 2009 р. – 110%, 2010 р. – 100%, 2011 р. – 134,1%, 2012 р. – 108,5%, 2013 р. – 131,3%, 2014 р. – 73,8%, 2015 р. – 79%, 2016 р. – 79,5%. Аналіз відносних показників суїциду серед засуджених дає можливість стверджувати, що темп зростання згаданого явища в аналізованій період можна умовно розділити на два етапи – до 2014 р., який характеризується наявністю темпу зростання, більшого за одиницю, та після 2014 р. – коли темп зростання демонстрував низхідні значення. Середній темп приросту суїциду серед засуджених у період з 2008 р. по 2016 р. становить 5,2%.

Певним чином корегує уявлення про рівень суїциду в установах виконання покарань показник питомої ваги суїциду серед засуджених від загальної смертності в устано-

вах пенітенціарної системи. У порівнянні з попередніми роками, питома вага самогубств від загальної смертності у виправних колоніях має нестабільну тенденцію. Так, питома вага суїциду від загальної смертності загалом по системі у 2015 р. становила 9,6%, тоді як у 2012 р. показник становив 6,4%. Зазначені зміни, на нашу думку, можна пояснити зниженням рівня смертності в установах покарань взагалі, що і підвищило частку суїциду серед засуджених від загальної смертності в установах виконання покарань. Водночас питома вага суїциду щодо загальної смертності засуджених у виправних колоніях України у 2016 р. становила 7,4%.

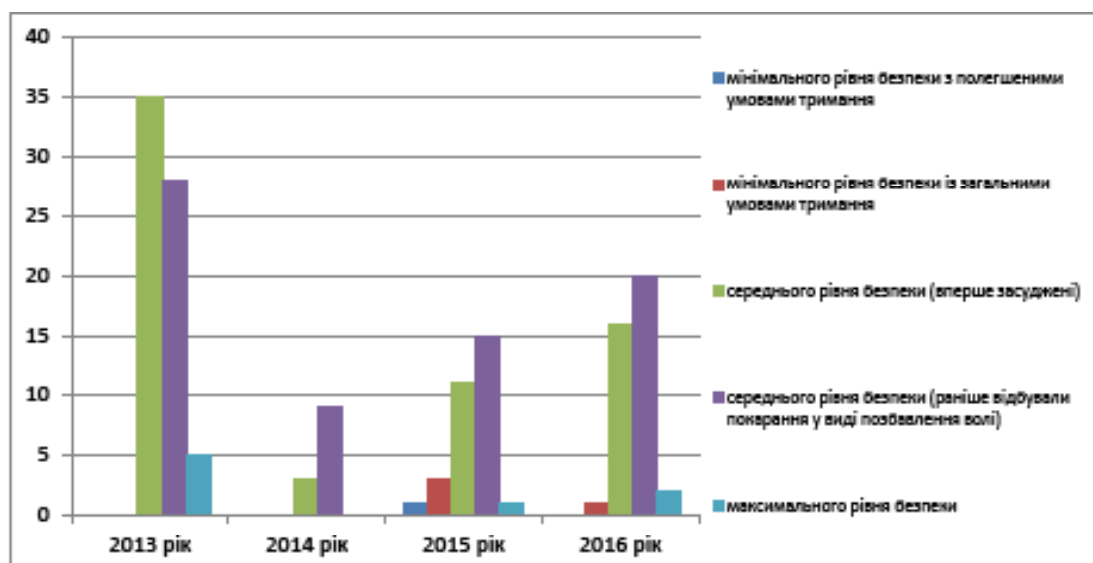
Аналіз статистичних даних за останні роки свідчить, що в розрахунку на 100 тис. осіб загальна кількість самогубств серед засуджених більше ніж удвічі перевищує рівень самогубств серед населення в Україні (70 випадків серед засуджених проти 21,2 серед населення), такий показник є одним із найвищих серед пенітенціарних служб країн Європейського Союзу.

Так, рівень смертності від самогубств в окремих областях залишається досить високим протягом декількох останніх років, що тягне вгору негативні показники смертності внаслідок самогубства в установах виконання покарань. Аналіз статистичних даних за останні роки свідчить, що в окремих установах Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Полтавської та Київської облас-

Таблиця 1

Суїцид та смертність в установах виконання покарань України
(за даними Департаменту Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України)

Показники станом на	1 січня 2010	1 січня 2013	1 січня 2014	1 січня 2015	1 січня 2016	1 січня 2017
Кількість осіб, що перебувають в установах виконання покарань	147 716	147 122	126 937	73 431	69 997	60 399
Кількість померлих	761	1 021	911	792	510	523
На 1 тис. засуджених	5,2	6,9	7,2	10,7	7,3	8,7
Кількість випадків суїциду	44	65	84	62	49	39
На 1 тис. засуджених	0,3	0,4	0,7	0,8	0,7	0,7

Рис. 1. Кількість допущених випадків самогубств у виправних колоніях України за рівнями безпеки протягом 2013–2016 рр. (за даними Департаменту Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України)

теї якості роботи із профілактики та попередження самогубств знаходиться на незадовільному рівні та продовжує погіршуватися.

У розрахунку на 100 тисяч осіб найвищими залишаються показники самогубств серед спецконтингенту в установах Чернівецької (377 випадків на 100 тисяч осіб), Івано-Франківської (301 випадок на 100 тисяч осіб), Вінницької (193 випадки на 100 тисяч осіб), Полтавської (115 випадків на 100 тисяч осіб) та Житомирської (107 випадків на 100 тисяч осіб) областей. Вони значно перевищують середній показник серед виправних колоній України (70 випадків на 100 тисяч осіб) та розрахунковий показник самогубств серед цивільного населення в Україні (21,2 випадки) [2].

Аналіз за рівнями безпеки допущених протягом 2013–2016 рр. випадків самогубств серед засуджених у виправних колоніях України дає можливість стверджувати, що найчастіше суїцид вчиняють засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Найменш вразливою категорією засуджених у суїцидальному аспекті є такі, що відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (рис. 1).

Так, можна припустити, що на рішення засудженого вчинити суїцид значно впливають ізоляція та режим відбування покарання. Як зазначає А.П. Гель, із думкою якою ми цілковито погоджуємося, ізоляція полягає в обмеженні свободи дії, яке треба розуміти як у фізичному, так і в соціальному, соціально-психологічному сенсі. Оскільки виконання покарань не може здійснюватися поза суспільними відносинами, визначного значення набувають соціальний і соціально-психологічний аспекти свободи [3; с. 394]. Соціально-психологічний аспект ізоляції полягає в тому, що засуджені обмежені у спілкуванні з людьми, які перебувають поза установами виконання покарань, мають лімітований доступ до наукової, культурної, політичної інформації та засобів масової комунікації (обмеження перегляду програм телебачення, спеціальний добір кінофільмів тощо). Таке обмежене спілкування, почуття інформаційного «голоду» негативно впливає на морально-психологічне здоров'я засудженого.

На думку В.В. Новікова, з якою погоджуємося і ми, велика частина самогубств серед засуджених здійснюється в перші два роки відбування покарання, що пояснюється об'єктивними труднощами психологічної адаптації до інакших умов життя, необхідністю побудови нових, специфічних соціальних контактів, виконання іншої соціальної ролі [4; с. 37]. Це підтверджує й офіційна статистика Державної пенітенціарної служби України, оскільки в період з 2010 р. по 2016 р. включно приблизно 39% самогубств

у виправних колоніях засуджені вчинили в перші два роки відбування покарання.

Оскільки мікросередовище засуджених – це не що інше, як середовище, пов'язане зі злочинною діяльністю і відбуванням покарання, то соціально-психологічний клімат у виправній колонії дає можливість прогнозувати поведінку засуджених і швидко впливати на причини й умови, що сприяють вчиненню ними суїциду.

У такому контексті варто зауважити, що важливе значення для профілактики суїциду серед засуджених має своєчасне виявлення та постановка на профілактичний облік осіб, які схильні до суїциду.

Станом на 1 січня 2017 р. на профілактичних обліках психологів виправних колоній перебувало близько 10 тис. засуджених, які потребують постійної психологічної допомоги та підтримки, серед яких 3,2 тис. осіб схильних до самогубств і членоушкоджень.

Водночас аналіз осіб, які вчинили самогубство, свідчить, що серед них тільки 20,4% перебували на обліку у психологів, а 79,6% взагалі не потрапляли до їхнього поля зору та не перебували на профілактичному обліку [1]. Однією з основних причин незабезпечення належного психологічного супроводу спецконтингенту є некомплект посад психологів у виправних колоніях, які повинні виявляти суїцидальні наміри засуджених, та слабкий контроль за поведінкою засуджених.

Проте, на нашу думку, найбільше сприяє вчиненню самогубств наявність умов, які дають можливість їх безперешкодно вчинити, що найчастіше пов'язано з халатним ставленням до своїх обов'язків персоналу виправних колоній. Це підтверджує й аналіз місць, де найчастіше засудженими здійснювались самогубства. Більшість із допущених самогубств вчиняються в камерних приміщеннях (приблизно 25% від загальної кількості самогубств), у підсобних приміщеннях, на горищах та в підвалах – близько 16,5%, у приміщеннях промислової зони – близько 12%. 13% самогубств вчиняються безпосередньо в житлових приміщеннях відділень соціально-психологічної служби, що свідчить як про послаблення нагляду за поведінкою засуджених, так і про погіршений морально-психологічний клімат у їхньому середовищі.

Аналіз даних щодо вчинення самогубств засудженими у виправних колоніях України у період з 2013 р. по 2016 р. включно, дозволяє стверджувати, що суїцидонезбезпечним часом залишається темна пора доби (період із 22.00 до 8.00 години ранку), на цей час припадає близько 46% від загальної кількості самогубств серед засуджених. Проте 2015 р. значно зросла частка самогубств, вчинених у період з 8.00 до 15.00 години дня, яка становить 32,7% від їх загальної кількості порівняно з 19% у 2013 р. Це свідчить про слабку органі-

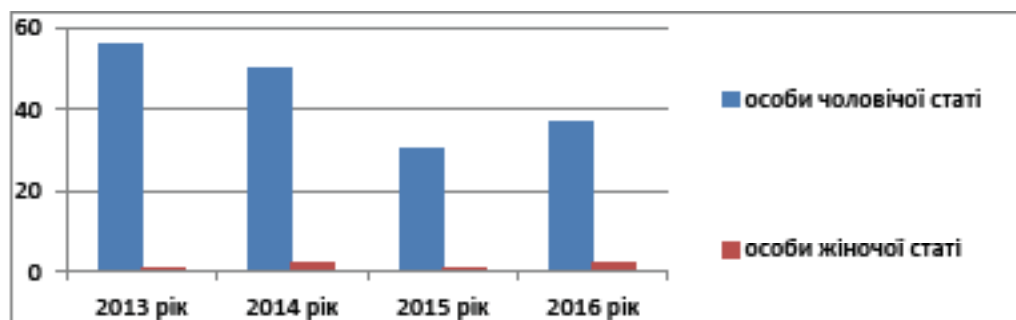

Рис. 2. Розподіл засуджених, які вчинили самогубство протягом 2013–2016 рр., за статтю (за даними Департаменту Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України)

зацію нагляду та відсутності проведення виховних і профілактичних заходів із засудженими [1].

Важливим елементом правової природи суїциду є кримінологічні чинники, які, так чи інакше, впливають на суїцидальні наміри засуджених. До вищезазначених чинників належать:

1. Повторна судимість. Серед схильних до суїциду осіб можна виокремити таких, що вже мали судимість (одну або декілька). Таку думку поділяють О.С. Міхлін, М.П. Мелентьев і А.П. Тищенко, які встановили підвищену схильність до вчинення суїциду в засуджених чоловіків, які мають дві або більше судимостей у минулому [5, с. 47]. Згадана група засуджених вирізняється підвищеним ризиком вчинення суїциду навіть на волі. Здебільшого, до цієї групи суїцидентів належать чоловіки, що втратили соціальні зв'язки, розлучені, які страждають на алкоголізм чи наркотичну залежність. Згідно з офіційною статистикою Департаменту Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України, найчастіше суїцид вчиняють особи, які мали одну або дві судимості (близько 45% від загальної кількості суїцидентів), а найрідше – особи, що мали 5 або більше судимостей (приблизно 10% від загальної кількості суїцидентів).

2. Кваліфікація злочину. Найчастіше в місцях позбавлення волі суїцид вчиняють засуджені за корисливо-насильницькі злочини (крадіжка, розбій, грабіж – 50% від загальної кількості самогубств серед засуджених у пенітенціарних установах; вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 45%) та ін.

3. Довічне позбавлення волі. Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, становлять окрему «групу ризику» щодо проявів суїцидальних намірів. Це пояснюється не тільки особливостями умов утримання, виконання та відбування покарання, а ще й соціально-психологічними змінами, що відбуваються в житті й особистості таких засуджених. Особливістю засуджених до довічного позбавлення волі є нестабільний психічний стан. Головна причина полягає в тому, що засуджені постійно переймаються спогадами про минуле, оцінюють ситуації і подій, які привели їх за ґрати назавжди [6, с. 31].

Аналіз осіб, які вчиняли суїцид у виправних колоніях України в період з 2010 р. по 2016 р. включно, дозволяє зазначити сталу тенденцію до омолодження суїциду. Найбільш чисельно залишається вікова група від 18 до 29 років (2010 р. – 43,7%, 2016 р. – 53,8%) та від 30 до 49 років (2010 р. – 42,3%, 2016 р. – 33,3%). Найрідше вчиняють суїцид засуджені віком від 50 років (2010 р. – 14%, 2016 р. – 12,8%).

У контексті дослідження доцільно згадати думку П.Б. Зотова, який зазначає, що вік має важливе значення для виявлення потенційного суїцидента, тому що: по-перше, визначає наявність або відсутність знань і особистого досвіду подолання стресу; по-друге, відображає життєву перспективу – очікувану тривалість майбутнього життя [7]. Зважаючи на таке міркування, можна пояснити різницю основних елементів суїцидальної динаміки в різних вікових групах, що найбільше проявляється в осіб молодого та похилого віку.

У розподілі вчинення суїциду спецконтингентом за статтю достовірно переважають чоловіки, що відповідає світовим тенденціям як в суспільстві загалом, так і в установах виконання покарань зокрема (рис. 2).

Серед причин смерті засуджених впевнено переважає механічна асфіксія через повшення, що є поширеним способом суїциду серед населення всього світу взагалі, і в Україні зокрема. Домінування способу самоповшення у виправних колоніях, здебільшого, пов'язане з його високим відсотком летальності, доступністю в умовах нагляду за засудженими, відносною безболісністю і швидкістю досягнення мети.

Висновки:

1. Хоча кількість випадків суїциду серед засуджених у виправних колоніях України за попередні роки демонструвала

загальну тенденцію до зниження, рівень зазначеного негативного явища залишається досить високим.

2. Порівняно з попередніми роками питома вага самогубств від загальної смертності у виправних колоніях має нестабільну тенденцію. Так, у попередні три роки, а саме 2013–2015 рр., питома вага суїцидів у загальній смертності в пенітенціарній системі мала тенденцію до збільшення та зросла на 3,2%, і у 2015 р. становила 9,6%. Проте питома вага суїцидів у загальній смертності засуджених у виправних колоніях України у 2016 р. склала 7,4%. Зазначене дає змогу стверджувати, що керівництву та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України вдалося переламати негативну тенденцію зростання у виправних колоніях питомої ваги самогубств серед засуджених, що спостерігалась протягом останніх років.

3. Рівень суїциду серед засуджених у виправних колоніях більше ніж удвічі перевищує рівень самогубств серед населення в Україні (з розрахунку на 100 тис. осіб 70 випадків серед засуджених проти 21,2 серед населення) та є одним із найвищих серед пенітенціарних служб країн ЄС.

4. Основними факторами, які впливають на рішення засудженого вчинити суїцид вважаємо: ізоляцію, режим відбування покарання, довічне позбавлення волі, повторну судимість та кваліфікацію злочину.

5. Протягом останніх 5 років найчастіше самогубства у виправних колоніях вчиняли особи молодого віку – від 18 до 29 років – 51%, та особи середнього віку – від 30 до 49 років – 32,7%, що свідчить про сталу тенденцію до омолодження суїциду.

Список використаної літератури:

1. Виступ начальника управління соціально-психологічної роботи із засудженими полковника внутрішньої служби Скоропляса В.В. на службовій нараді з питань удосконалення стану роботи з профілактики суїцидальних випадків серед засуджених та осіб, узятих під варту 11 лютого 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/820337?jsessionid=6C12045EB88F56D47B3ED5171C1E0FEE>

2. Наказ Державної пенітенціарної служби України від 5 лютого 2016 р. «Про організацію виконання рішення колегії Державної пенітенціарної служби України від 29 січня 2016 р. № 1РК» № 27/ОД–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kvs.gov.ua/Kolegia/Rishenya_kolegii.pdf

3. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України : [навч. посібник] : Рекомендовано Міністерством освіти і науки України / А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець ; за ред. А.Х. Степанюка. – К. : Юріком Інтер, 2008. – 623 с.

4. Новиков В.В. Проблемы суицидального и демонстративно-шантажного поведения среди осужденных исправительных учреждений / В.В. Новиков // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2007. – № 12.

5. Мелентьев М.П. Предупреждение самоубийств среди лиц, осужденных к лишению свободы : [учебно-практическое пособие] / М.П. Мелентьев, А.П. Тищенко. – Киев : Редакционно-издательский отдел Министерства внутренних дел Украины, 1994. – 84 с. – С. 47.

6. Ващенко Р.В., Сулицький В.В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених / Р.В. Ващенко, В.В. Сулицький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ / за ред. В.М. Синьова та ін. – К.: Київський інститут внутрішніх справ, МП «Леся», 2003. – № 8.– С. 31.

7. Зотов П.Б. Факторы антисуицидального барьера в психотерапии суицидального поведения лиц разных возрастных групп / П.Б. Зотов // Тюменский медицинский журнал. – 2013. – № 2. – С. 59 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.medpsy.ru/library/library173_2.pdf